

IV. RECENZJE I NOTY RECENZYJNE

Luigi Labruna, *Vim fieri veto. Alle radici di una ideologia*. Pubblicazioni della Scuola di perfezionamento in diritto civile dell'Università di Camerino, Jovene Editore, 1971, s. XIII, 319.

1. Wśród dotychczasowych prac zajmujących się niektórymi aspektami pojęcia siły (*vis*) w zakresie rzymskiego prawa prywatnego oraz karnego, praca Labruny stanowi — według samego autora (s. 7) — próbę określenia czasu i przyczyn pojawienia się w rzymskiej myśli prawniczej tego pojęcia jako działania sprzecznego z prawem i wymagającego zwalczania we wszystkich swoich przejawach przy pomocy odpowiednich środków represyjnych. To tak postawione ogólne zagadnienie prawne stosowania siły odróżnia autor przede wszystkim od szczegółowych problemów znaczenia i skutków *vis* w licznych ustawach o charakterze karnym (*leges per vim latae*), a także w edyktach dotyczących działania deliktowego, wydanych w I w. pne., głównie w związku z niespokojną sytuacją wojen domowych, rozruchów niewolniczych i walk politycznych końca republiki.

Początkowo zresztą, tj. w pierwszych wiekach republiki, pojmowano *vis* jako działalność nie sprzeczną z prawem (*iuris*), lecz polegającą m.in. na wykonywaniu swoich uprawnień (*vis ac potestas*). Pojęcie siły w interesującym autora znaczeniu prywatnego działania wymagającego prawnego zakazu pojawiło się dopiero później na gruncie ochrony interdyktalnej, przede wszystkim w postaci klauzuli *vim fieri veto* w niektórych posesoryjnych interdyktach prohibitoryjnych (s. 12-13). Ta zmiana w pojęciu *vis*, przypadająca na ostatnie wieki republiki, pozwala — według autora stwierdzić istnienie ścisłych związków między pojawieniem się ideologii zwalczania siły a warunkami życia społecznego, politycznego i gospodarczego w Rzymie tego okresu (s. 9). W porównaniu ze znanymi na ogół środkami prawnymi, stosowanymi w prawie rzymskim do zwalczania przejawów siły, mniej jasne i nie całkowicie zbadane są czynniki polityczne, ekonomiczne i społeczne, które stanowiły podstawę pierwszego zakazu *vim facere*. Określenie ich pozwala jednocześnie autorowi ujawnić źródła (*radici*) rzymskiej ideologii represywnej wobec siły. Swoją koncepcję badawczą opiera przy tym Z. Labruna na wyraźnie przyjętym (s. 9-11, uw. 22) marksistowskim poglądzie o uzależnieniu nadbudowy ideologicznej od infrastruktury społecznej i ekonomicznej. Pogląd ten nie może być, zdaniem autora, pomijany w badaniach w zakresie romanistyki.

Tak określony w rozdziale pierwszym książkę (*Storia di un problema*, s. 3-27) jej cel charakteryzuje się jednocześnie przyjęciem przez autora zasady, że główne pojęcia z omawianego przez niego tematu (np. różne znaczenie *vis*, ochrona interdyktalna posiadania) są czytelnikowi znane i dlatego nie analizuje on ich ani nie przytacza, nawet w szerszym zakresie, lecz koncentruje się przede wszystkim na wykazaniu związku między pojawieniem się w prawie negatywnego pojęcia siły (w klauzuli *vim fieri veto*), a bazą społeczno-ekonomiczną i warunkami politycznymi.

2. Rozdział drugi pracy (*Vis e tutela interdittale*, s. 31-83) obejmuje analizę interdyktów z punktu widzenia zastosowania w nich formuły o zakazie stosowania siły. Istotnym ustaleniem autora jest to, że niektóre spośród interdyktów prohibitoryjnych nie zawierają klauzuli *vim fieri veto* i wyrażają zakaz stosowania siły

w inny sposób. Są to te interdykty, które odnoszą się do ochrony miejsc sakralnych i publicznych oraz dróg i rzek publicznych. Celem tych interdyktów (i zarazem cechą charakterystyczną) było przeciwdziałanie nie samemu postępowaniu z użyciem siły, lecz takim jego rezultatom, które powodowały niekorzyść (*incommodum*) lub uniemożliwiały uzyskanie pożytku (*commodum*) przez osoby (współobywateli) korzystające z miejsc sakralnych i publicznych, zgodnie z ich przeznaczeniem. W tym sensie zwalczana była nie sama *vis* jako działanie negatywne, wymagające wyraźnego zakazu, lecz tylko niekorzystny skutek, jakiego należałoby uniknąć (s. 41 i n.).

Analiza wskazanej grupy interdyktów bez formuły *vim fieri veto*¹ doprowadza autora do wniosku, że ta ich specyficzna cecha pozostaje w związku z historycznym rozwojem ochrony interdyktalnej. Przy ustalonym mianowicie w nauce poglądzie, że najstarszymi interdyktami były prohibitoryjne, a wśród nich posesoryjne (*uti possidetis, utrubi*), możliwe jest (według Labruny) przypuszczenie, że równie wczesne — a może nawet wcześniejsze — były interdykty służące do ochrony źródeł² wyprowadza autor wniosek, że interdykty nie zawierające formuły *vim fieri veto*, a dotyczące ochrony miejsc sakralnych i publicznych, poprzedzały następujące po nich najstarsze prohibitoryjne interdykty posesoryjne (tj. *uti possidetis* i *utrubi*). Pojawienie się więc interdyktów z klauzulą *vim fieri veto*, a zatem pojawienie się negatywnego pojęcia *vis* w prawie rzymskim jako działania wymagającego zakazu i zwalczania, przypadałoby na początek (pierwsze dziesięciolecie) drugiego wieku pne (s. 82 - 83).

Rozdział trzeci („*Vis*” e „*uti possidetis*”: la formula editale, s. 87 - 135) poświęcony jest zagadnieniom rekonstrukcji formuły edyktu *uti possidetis*. Tu w szczególności ważne znaczenie przypisuje Labruna ustaleniu, że w pierwotnym tekście tego interdyktu użyty był termin *fundus*, co wskazywałoby na stosowanie interdyktu *uti possidetis*, w jego początkowej funkcji, do ochrony posiadania tych gruntów, na których (zwłaszcza po wojnach z Hannibalem) oparte były majątki *nobilitas*. Pozwala to autorowi na uzasadnione przypuszczenie, że pojawienie się pojęcia *vis* w znaczeniu działalności wymagającej zwalczania związane było z konfliktami, wynikłymi na tle obejmowania w posiadanie *agri publici* (s. 109 - 110).

Dalsza analiza i wnioski w rozdziale trzecim odnoszą się do kolejnego istotnego dla tematu zagadnienia, mianowicie użycia w formule edyktu *uti possidetis* tzw. *exceptio vitiosae possessionis* (s. 119 - 135). Umieszczenie tej klauzuli (*nec vi nec clam precario alter ab altero possidetis*), nie dającej się pogodzić ze słowem *nunc* pierwotnej formuły interdyktu (*uti nunc possidetis* —), nastąpiło według Labruny, w okresie nieco późniejszym po stworzeniu tej formuły i spowodowane było pierwszymi doświadczeniami w zakresie stosowania interdyktu *uti possidetis* w stosunkach między prywatnymi posiadaczami w ciągu II w. pne. W ten sposób poprzez edykt *vim fieri veto* z późniejszą *exceptio vitiosae possessionis* stworzona została pierwsza prawna zaporą wobec stosowania siły, niezbędna w napiętej sytuacji ekonomicznej i społecznej po II wojnie punickiej, zwłaszcza w związku z kolizjami interesów na tle wykorzystania gruntów publicznych.

Rozdział czwarty („*Uti possidetis*” e „*lex de modo agrorum*”: nella crisi di una società s. 139 - 286), objętościowo obejmujący połowę pracy, zawiera najpierw analizę źródeł prawa klasycznego odnoszących się do treści edyktu *uti possidetis* (a zatem i do treści edyktalnej klauzuli *vim fieri veto*); chodzi tu autorowi m. in. o stwierdzenie ewentualnych zmian, jakie mogły nastąpić w okresie poklasycznym i justyniańskim. W dalszym ciągu rozdziału (s. 158 i n.) rozważa autor stosunek

¹ Źródła: D. 43, 8, 2, pr. §§ 9 - 11, 19 - 20, 31, 34; D. 43, 12, 1, pr., § 15; D. 43, 13, 1, pr., §§ 3 - 4; 6.

² Plaut. Stich. 696; 750; Ter. Eun. 319 i n. Liv. 24, 44, 2; 25, 1, 10 - 12; 25, 12, 2 - 3; D. 43, 1, 2, 1; 43, 6, 1, pr., § 2; 43, 8, 2, 19.

pojęcia siły *vis* z ochrony interdyktalnej (zwłaszcza interdyktu *uti possidetis*) do innych określeń siły (*vis ex conventu*, *vis ac deductio moribus*, *vis moribus facta*, etc.) znanych ze źródeł nieprawniczych (Cicero), stwierdzając brak związku między tymi pojęciami. Źródła prawa klasycznego zawierają dalsze jeszcze — wykazane przez autora (s. 229 i n.) — dane, pozwalające na potwierdzenie tezy, że interdykt *uti possidetis* był stosowany przeciw różnym formom naruszania posiadania gruntu (*vites praecidere prohibere*, *vites transducere prohibere*, *colere fundum prohibere*). W szczególności ta ostatnia sytuacja (*colere fundum prohibere*) interesuje autora, który przedstawia następnie jej znaczenie w historii posiadania rzymskiego: ograniczano mianowicie obszar gruntu publicznego obejmowanego w prywatne posiadanie właśnie według możliwości jego zagospodarowania.

Końcowe odcinki omawianego rozdziału (s. 240 i n.) zawierają obszernie przedstawienie warunków społeczno-ekonomicznych oraz charakterystykę polityki agrarnej II w. pne. W polityce tej wysuwa się na czoło trudny problem ograniczeń ustawowych obszaru prywatnie posiadanych gruntów publicznych. Podstawowe znaczenie przypisuje tu Labruna mało znanej *lex de modo agrorum*. Wydanie tej ustawy, ograniczającej wspomniany obszar oraz liczbę zwierząt domowych (bydła), ustala on na okres między zakończeniem drugiej wojny punickiej a rokiem 167 pne., tj. na ten sam czas, w którym nastąpiło (według poprzednich ustaleń) wydanie po raz pierwszy edyktu *uti possidetis* z klauzulą *vim fieri veto* (s. 274 i n.).

Konflikty, jakie musiały zachodzić między posiadaczami gruntów (*agri publici*), wynikające z tendencji do gromadzenia gruntów większych i lepszych, z różnic w typie produkcji (grunty orne i pastwiska) i w sposobie wykorzystania areału gruntów różnych pod względem przydatności rolniczej, stanowiły rzeczywistość ekonomiczną, społeczną i polityczną stosunków agrarnych pierwszej połowy drugiego wieku pne. Dołączające się do tego sytuacji konfliktowe między drobnymi wieśnikami a latyfundystami stanowiły w sumie bazę i dały impuls do normatywnego opracowania zakazu stosowania siły w interesie wielkich posiadaczy ziemskich. Interdykt *uti possidetis* ze swoim *vim fieri veto* w pełni odpowiadał wymaganiom tego okresu i stanowił skuteczny instrument ideologii nowych grup rządzących. Interesy ich wyrażały się bowiem w potrzebie zapewnienia spokojnego korzystania z posiadanych gruntów, w które zainwestowali tak znaczne kapitały, że tylko długie lata bezpiecznej gospodarki mogły zapewnić im odpowiednie do tego zyski.

3. Przedstawiona w zarysie treść monografii Labruny całkowicie przekonuje, że postawione w niej zadania badawcze zostały zrealizowane. Na pozytywne podkreślenie zasługuje stosowana konsekwentnie w całej pracy metoda badań, oparta na analizie źródeł prawniczych i nieprawniczych w ścisłym powiązaniu z danymi historycznymi co do sytuacji społecznej, ekonomicznej i politycznej, zwłaszcza stosunków agrarnych, stanowiących główną treść wewnętrznej historii republiki rzymskiej. W ten sposób autor jest w zgodzie z postulatami metody marksistowskiej, nie zadawała się bowiem stwierdzeniem, jakie normy prawne miały znaczenie w danym okresie, lecz stara się wyjaśnić także cały zespół tych wszystkich czynników pozaprawnych, w szczególności gospodarczych i społecznych, które mogły mieć wpływ na ukształtowanie się prawa³.

Te metodologiczne aspekty książki włoskiego romanisty wymagają wyraźnego zaakcentowania na tle dyskusji, jaka toczy się wokół metod badań nad prawem rzymskim i z tego już względu monografia Labruny zasługuje na specjalne zainteresowanie. Jeśli chodzi o jej konstrukcję, to wydaje się, że z korzyścią dla niej byłoby przedstawienie sytuacji społeczno-ekonomicznej i politycznej (w tym stosun-

³ Por. M. Niziołek, CPH XXII, 2, s. 258 w recenzji rozprawy M. Bartońska, *Diritto romano e teoria dello stato e dell diritto*, Homenaje al prof. Sanchez Del Rio y Peguero, TEMIS 21, Zaragoza 1967.

ków agrarnych) omawianego okresu (II w. pne.) już przy wprowadzeniu w zagadnienie interdyktów prohibitoryjnych i formuły *vim fieri veto* jako prawnej konsekwencji tej sytuacji, nie zaś — jak to ma miejsce w książce — dopiero w drugiej połowie rozdziału IV. Dla całkowitej jasności warto by także na wstępie zaznaczyć, że przez ideologię rozumie autor (jak to wynika z całości jego rozważań) poglądy klasy panującej, ukształtowane jako odbicie jej bytu społecznego i służące do obrony jej interesów. W tym sensie zresztą skłania się Labruna również do marksistowskiego pojęcia ideologii jako do części nadbudowy określonej formacji społeczno-ekonomicznej.

Książka Labruny, oryginalna i bogata treściowo, przynosi wiele bardzo wartościowych i interesujących wyników, przez co w pełni zasługuje na baczną uwagę romanistów i historyków starożytnego Rzymu.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)

Andor Csizmadia — Kálmán Kovács — László Asztalos, *Magyar Állam-És Jegtörténet*, Szerkaszette Csizmadia Andor, Tankönyvkiadó, Budapest 1972, s. 706.

Publikacja omawianego dzieła jest wydarzeniem dużej miary w dziejach historii państwa i prawa Węgier. Jest ona również poważnym sukcesem zespołu autorskiego pod redakcją Andora Csizmadia. Synteza ta, operująca metodą materializmu historycznego, obejmuje dzieje ustroju i prawa Węgier od czasów najdawniejszych do roku 1944.

Rzecz rozpoczyna obszerna część I (s. 17 - 51), w której przedstawiono przedmiot, system węgierskiej historii państwa i prawa, a także zarys dziejów tej dyscypliny, sięgającej swymi początkami wieku XVIII.

Autorzy zastosowali w swym wykładzie periodyzację opartą na przyjętych założeniach metodologicznych. Jako kryterium podziału na okresy przyjęli przemiany zachodzące w układzie stosunków społeczno-ekonomicznych oraz politycznych, rzucających na przeobrażenia dokonujące się zarówno w zakresie typu, jak i formy państwa i prawa.

W tym ujęciu wykład okresu feudalizmu na Węgrzech (cz. II, s. 53 - 335) rozpoczyna się od 2 poł. IX w., związanej z początkami państwowości węgierskiej. Wówczas to siedem plemion (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér i Keszi) zjednoczyło się pod wodzą Arpada, osiedlając się ostatecznie na terenach późniejszego królestwa Węgier. *Terminus ad quem* ustroju feudalnego wytycza rok 1848, rok Wiosny Ludów. Kolejna, z górą siedemdziesięcioletnia epoka kapitalizmu (cz. III, s. 337 - 550) kończy się w 1918 r. razem z upadkiem wielonarodowościowej monarchii Habsburgów.

Następnie wyodrębniono elementy ustrojowo-prawne, krótkiego (1918 - 1919) lecz brzemienne w wydarzenia, okresu burżuazyjno-demokratycznego oraz następujących po nim czasów rewolucji proletariackiej (cz. IV, s. 551 - 628). Ostatnim etapem dziejów państwowości węgierskiej jest, nakreślona w cz. V omawianego dzieła (s. 629 - 688) specyficzna forma państwa burżuazyjnego, określona mianem epoki kontrrewolucji (1919 - 1944).

Większość wyżej wymienionych okresów (feudalizm, kapitalizm oraz demokratyczno-burżuazyjny i rewolucji proletariackiej) została podzielona na mniejsze podokresy, w zależności od zmian zachodzących w formie państwa i prawa.

I tak, w ramach ustroju państwa feudalnego wyodrębniono podokres wstępny, poprzedzający powstanie wczesnofeudalnych Węgier na przełomie X/XI w. (panowanie Stefana I Świętego 997 - 1038). Historię monarchii wczesnofeudalnej dopro-